

ÅRGÅNG 47 2015

Torna byggsden

TORNA HÄRADS HEMBYGDSFÖRENING

Torna Härad's Hembygdsförening

STYRELSE:

Ordförande: Anders Larsson, Hökvägen 7,
227 32 Lund. 046/141436, 0739-141499
anla.lund@telia.com

V. ordförande: Hans W Jöngard, Önnestöv
981, 247 98 Genarp. 046/55101
hans-william.jongard@lm.lf.se

Sekreterare och Webbmaster: Kim
Wikbrand, Bonderup 481, 247 94 Dalby.
046/200858
kim.wikbrand@omegapoint.se

Kassör: Anna Lagergren, Eneberga, Vebe-
röd 721, 247 96 Veberöd. 046/82039
anna-lagergren@telia.com

Ledamöter:

Gunilla Andersson, Stenemaden, Hällestad
191, 247 95 Torna Hällestad. 046/53163
gunilla@zbt.m.se

Nils Engleson, Spårnögratan 65, 226 52
Lund. 046/307606
engleson@mbox302.swipnet.se

Sven Hellerström, Hällestad 482, 247 95
Torna Hällestad. 046/531 83
sven_hellerstrom@hotmail.com

Jan Lundin, Bonderup 431, 247 94 Dalby.
046/200907
lundinerna@telia.com

Kaj Wrenbook, Sandvägen 18, 247 45 Tor-
na Hällestad. 046/53335
kwthvb@hotmail.com

Valberedning:

Birger Bengtsson, Veberöd. 046-802 05
Bertil Håkansson, Dalby. 046-20 00 46

Revisorer:

Göran Jackson, Vallkärra 284, 225 91 Lund.
046/248075
Per Radby, Muningatan 1, 244 65 Furulund.
046/738016

Revisorssuppleanter:

Sven Ottosson, Väverigatan 13, 244 31 Käv-
linge. 046/248034
Jan Anders Andersson, Stångby gård 733,
225 91 Lund. 046/248070

Medlemsavgift 2015: 60 kr för ordinarie
medlem
+ 20 kr för familjemedlem

Bankgiro: 235-8133

Organisationsnummer: 84 65 02 – 6428

Hemsida: www.Tornahärad.se

Tryck: Bloms Tryckeri, Lund, 2015

Ordförandens funderingar

Naturen är temat för Sveriges hembygdsförbunds verksamhet under 2015. Vi har under våra utfärder och evenemang på olika sätt försökt knyta ihop natur och kultur för att härigenom visa på det nära samband som finns och hur detta påverkat landskapets utveckling. Man skapar på så sätt broar mellan det förgångna, nutiden och framtiden. Bonderups mölla och Hasslemölla är ju bra exempel på det som varit av stor betydelse för gångna tiders verksamheter för det dagliga livet. Det är vår uppgift att berätta om dessa på landsbygden förr vanliga byggnader för det uppväxande släktet, hur de fungerade, hur de användes. Erfarenhetsöverföring och kunskapsförmedling är idag ett av de viktigaste infrastrukturområdena. Förr skedde detta genom muntlig tradition, senare skriftligt genom brev och handlingar och idag till övervägande del via internet. Föreningen har därför utarbetat en egen hemsida under Hembygdsportalen hos Sveriges/Skånes hembygdsförbund. Syftet är att på så sätt kunna öka spridningen av information och kunskaper om vår verksamhet till så många som möjligt och kanske inte minst till unga som har internet som viktigaste informationskanal. De unga är också väl förtrodda med den moderna tekniken, men man ska inte underskatta utnyttjandet av denna även hos oss lite äldre. Adressen till hemsidan är www.Tornahärad.se. Vill du skriva något inlägg på hemsidan kan du kontakta vår webbmaster så hjälper han dig.

För att öka intresset hos fler för hembygden kommer föreningen under året att bredda utbudet av evenemang genom samarbete med några av grannföreningarna. Vi börjar lite försiktigt med Sandbybygdens hembygdsförening och Veberöds kulturförening. Samtidigt vill vi erbjuda medlemmar i dessa föreningar att delta i våra egna arrangemang.

Årets Tornabygden kommer ut lite senare än normalt, då styrelsen beslutat att senarelägga utgivningstiden till efter årsmötet. Härigenom kan vi presentera en aktuell lista över alla styrelsefunktionärer och också få med så många aktiviteter som möjligt under året i vårt kalendarium samt få med en liten rapport från årsmötet. I år kan du även läsa om den trevliga bussutfärden till Ebbamåla bruk och Alice Tegnérutställningen på Karlshamns museum. Har du själv något du vill skriva om kan du kontakta vår redaktör Gunilla Andersson eller undertecknad. Alla bidrag är välkomna – korta eller långa, fakta, gårdshistoria, historier om folk i bygden, gamla tidningsklipp. För kom ihåg att det som trycks bevaras för all framtid och riskerar inte att bara försvinna i de digitala molnen eller från minnenas arkiv.

Ha nu alla ett gott år 2015 och välkomna till våra arrangemang!

Anders Larsson

Stort deltagande i årsmötet 2015

Ca 45 medlemmar samlades den 8 februari till årsmöte på restaurang Boklunden i Torna Hällestad. Till mötet var även inbjudna ett 25-tal deltagare från Alla Tiders Kör i Veberöd. Under samlingen till lunch spelade Jenny Lövgren på nyckelharpa. När lunchen var avklarad dök Göran Jackson upp och blåste samlingssignal på näverlur, vilket blev mycket uppskattat. Årsmötesförhandlingarna inleddes och ordföranden utsågs att leda dessa. Styrelsens verksamhetsberättelse gick igenom och kassören Anna Lagergren redovisade det ekonomiska läget, som är gott. Revisorerna tillstyrkte ansvarsfrihet, vilket också beviljades av årsmötet. De styrelseledamöter som

var i tur att avgå omvaldes liksom Möllekommittén. Valberedningens sammankallande, Gunnel Nilsson, hade ombett omval. Övriga medlemmar i valberedningen, Birger Bengtsson och Bertil Håkansson, omvaldes samtidigt som årsmötet gav styrelsen i uppdrag att hitta en tredje person att ingå i denna. Gunnel Nilsson tackas varmt för sina insatser i föreningsverksamheten. Till föreningens ombud vid Skånes hembygdsförbunds årsstämma i Lund i maj valdes Nils Englesson och Anders Larsson. Ordföranden informerade lite om de föreningsaktiviteter som styrelsen planerar för året, bl a några sedvanliga utfärder samt en ökad programsamverkan med bl a Sandbybygdens hembygdsförening och Veberöds kulturförening. Mer om detta finns att läsa under Kalendarium. Som avslutning på årsmötesförhandlingarna avslutade Jenny Lövgren med ytterligare ett stycke på nyckelharpa, innan ordet överlämnades till dagens föredragshållare, Hans Hylén, som visade en film och berättade om stenindustrins framväxt, utveckling och nedgång i Dalby stenbrott. Mer om detta finns att läsa i en särskild artikel i årsskriften.

Anders Larsson

Kalendarium

Söndagen den 12 april besöker vi Skarhults slott och får en guidad visning av utställningen ”Kvinnomakt och barnen på Skarhult”. Efter visningen tar vi en titt på Skarhults kyrka.

Samling: Vid parkeringen på Skarhult slott kl 12.00. Samåkning i personbil från Veberöd, Dalby, Lund kan troligen ordnas.

Pris: 120 kr/person (inkluderar entréavgift, guide och fm-kaffe).

Anmälan senast den 1 april till Anders Larsson, tel 0739-14 14 99 eller via e-post anla.lund@telia.com.

Tisdagen den 26 maj – Sandbybygdens Hmbf

Byavandring i Silvåkra, vi ska bekanta oss med det som är kvar av den tidigare lite större byn, Carl von Friesendorff, som bor på ”slottet” i Silvåkra, kommer att berätta om byns historia och visa oss en del av den återstående bebyggelsen. Vi kommer också att få en guidad visning av kyrkan. Tag gärna med kaffekorg för en avslutande fikastund vid Fågeltornet vid Krankesjön – om det är fint väder!

Samling: Vid pendelparkeringen bakom f d Sandbymaskiner kl 15.45 för samåkning till Silvåkra.

Anmälan senast den 19 maj till Lars-Göran Angantyr, tel 046-518 72 eller via e-post lars-goran@angantyr.com. Uppge att du tillhör Torna Härads Hembygdsförening (begränsat deltagarantal).

Pris: 50 kr/person.

Söndagen den 5 juli (Möllans dag) kl 10–15. Mölledag vid Bonderups mölla med bl a mölledrift (om vinden tillåter), friluftsgudstjänst, bakluckeloppis, försäljning av varm korv, kaffe och väfflor och mycket mer.

Inför hösten planeras bl a

utfärd till Beredskapsmuseet i Djuramossa norr om Helsingborg söndagen den 13 september. Vi kommer att skicka ut ett höstbrev med hela höstprogrammet i mitten av augusti. Mer information om höstens alla programpunkter kommer att finnas på vår hemsida, som också regelbundet kommer att uppdateras med det som kan vara intressant. Titta därför på hemsidan så ofta du kan så du inte missar något!

Norra Nöbbelövs mosse

text och foto: Nils Engleson

Norra Nöbbelövs mosse är ett av de få gröna områden som ligger i direkt kontakt med bostadsområden i Lund. Det är lätt att komma dit för gående, cyklande eller bilande eller med busslinjerna 4 till Gunnesbo (närmast) eller 3 till Nöbbelöv. Området är ganska stort, ca 90 ha, varav 68 ha är naturreservat – och har en karaktär, som gör det möjligt att ständigt finna nya vandringsrundor och andra möjligheter till rekreation. Det är stadsnära och ett alternativ till mer avlägsna naturområden som Kungsmarken, Skrylleområdet – och Håckeberga.

Markhistorisk utblick

En bra utgångspunkt för ett besök i området är Gunnesbo gård, belägen vid reservatets södra gräns. Om man vill bilda sig en allmän uppfattning om området är detta ett lämpligt ställe. Området ligger lågt i förhållande till sin omgivning. Det har ursprungligen varit en ganska betydande våtmark mellan nuvarande väg 108 och Gunnesbo i väster till Vallkärra och Nöbbelövs kyrkbyar i öster; från Gunnesbo gård i söder till ängarna norr om Vallkärrabäcken i norr. Gränserna mot omgivningen är tydliga i terrängen både topografiskt och geologiskt. Det har här i samband med istiden legat en dödis, som efterlämnat en svacka med en sjö, som växt igen med vass, starr, pilarter och al. Vegetationen i våtmarken har efterhand bildat torv, som varit föremål för torvtäkt in i sen tid. Som infödd nöbbelövsbo har jag minne av att man tog upp torv under världskriget på 1940-talet.

Fram till början av 1900-talet användes mossen till slätter och torvtäkter. 1912 bildades ett dikningsföretag med markägarna i

Norra Nöbbelöv och Vallkärra som delägare. Därvid tillkom ett s.k. floddike – Nöbbelövsdiket – för att avvattna de centrala och södra delarna av mossen. En kulvertledning avleder vatten från Vallkärrabäcken och Nöbbelövsdiket till Fjelibäcken/Önnerupsbäcken en dryg kilometer västerut och mynnar i Höje å vid Habo gård. Det vatten som rinner till och genom mossen i Vallkärrabäcken kommer från St Hans backar, Ladugårdsmarken, Stångby och Vallkärra. Förutom i bäckar och diken fanns efter dikningarna öppet vatten endast i en större torvgrav. Den har i likhet med många andra småvatten i Skåne fyllts igen. I dag återfinns i dess ställe en rastplats med bord och bänkar, vindskydd och grillplats.

Översvämningar

Under perioder med hög nederbörd inträffar nästan årligen översvämningar i mossen. De har blivit vanligare och mer omfattande än förr. De lågt belägna markerna fungerar som fördröjningsmagasin, som efterhand töms genom en kulvert till Fjelibäcken. Därigenom minskar risken för översvämningar på strandnära marker nedströms i Fjelibäcken och Flädie. Lunds kommun har förvärvat all mark i mossen för att garantera funktionen som fördröjningsmagasin för de norra och nordvästra delarna av stadsbebyggelsen i Lund. När översvämningar råkar inträffa vintertid erbjuds möjligheter att åka skridskor på isen i området.

Betesmark, åker, skog och vatten

Fram till 1950-talet har mossen till större delen använts som betesmark för de många

kor och hästar, som fanns på gårdarna i Nöbbelöv och Vallkärra. Efterhand som djurhållningen minskade dränerades en allt större del av betesmarkerna ytterligare, plöjdes upp och odlades som åker. Växt- och djurlivet har efterhand utarmats då de mer ursprungliga biotoperna radikalt skadats eller helt försvunnit. Mossen torkade ut sommartid med undantag för ängar där rörligt grundvatten trängde fram såsom i den väl bevarade Gunnesboängen. Där har den biologiska mångfalden bevarats så att ängen i dag kan fungera som ett spridningscentrum för den tidigare mer utbredda rika fuktängs- och kärrfloran. All åkermark i mossen har omförts till ängs- och betesmarker och ett par skogsdungar har planterats intill järnvägen som passerar genom mossen. För att förbättra områdets våtmarksstatus har olika åtgärder vidtagits. Två nya dammar har anlagts och en före detta oxidationsdamm för rening av avloppsvatten har fått en ny funktion. En centralt belägen ängsmark har genom lagom dämning medvetet försumpats till nytta och glädje för fågellivet.

Rörligt grundvatten – källor

I mossen tränger rörligt grundvatten från naturligt och bildat ställen med gungflyrtad mark och framspringande vatten i källor. Detta s.k. artesiska grundvatten kommer från vattenförade skikt under lera på 8–12 m djup. Genom att slå ner rör med silduk vid spetsen till detta djup har man på många ställen fått upp vatten med naturligt tryck till ca 1 m över markytan. På så sätt har man fått vatten med god kvalitet till betesdjuren. Min far hade på sin tid ryktet om sig att ha förmågan att utvisa de bästa platserna för att slå ner en spets eller borra efter vatten. En av de rikligast givande vattentäkterna som han anvisat ligger strax sydost om Englessons damm och ger 10–15 l/min. Den kallas efter honom för Anders källa. En annan mer allmänt känd källa är lättillgängligt belägen ca 500 m norr

om Nöbbelövs by intill Nöbbelövsdiket strax öster om järnvägen.

Restaureringsarbetet

Efter ett omfattande utredningsarbete i Lunds Park- och Naturförvaltning och Gatukontor söktes medel för restaurering av Nöbbelövs mosse. Syftet var att restaurera mossen som våtmarksområde, att omföra all åkermark till betesmarker, att plantera ett par mindre skogsdungar, att anlägga gångstråk och att anvisa rid- och cykelvägar. En ny vattendom blev klar 1995. Vattenregleringen innebär att en gammal spillvattenledning utnyttjas för att leda en del av vattnet i Vallkärrabäcken till en uttjänt oxidationsdamm i den östra delen av mossen. Därifrån leds vattnet in i 1912 års floddike i den södra delen av mossen till en nygrävd hektarstor damm i mossens centrala del, ”Englessons damm”, varifrån det leds vidare till en 2 ha stor våtmark och återförs till Vallkärrabäcken vid utloppet från mossen. Nivåskillnaden som har möjliggjort vattenflödet genom mossen är ca 7 m. Detta gör att Vallkärrabäcken har ett snabbt, porlande lopp och därmed goda reproduktionsmöjligheter för öring. Vattnet i Nöbbelövsbäcken, dess vattensamlingar och akuta översvämningar rinner däremot lugnare och har en annan fiskfauna med bl. a. gädda och abborre.

Under 1995 utfördes grundläggande gräv- och arbetet. Den stora dammen grävdes till ett djup av ca 2 m och med en ö för fågellivet, 17000 m³ grävdes upp. Det mesta transporterades bort från mossen eftersom arkeologer hittat fyra stenåldersboplatser vid de forna stränderna till den sjö som då fanns i mossen. Där var det annars tänkt att schaktmassorna skulle placeras. Gammal hörsägen i trakten har menat att öfren vid slaget vid Lund skulle ha lagts i mossen. Men grävningarna har inte visat några spår från slaget. Samtidigt med arbetena i mossen hittade andra arkeologer under grävningssarbeten vid kyrkogården i Nöbbelöv en mass-

Oxidationsdammen i kvällsljus.

grav från slaget. Ca 1000 stupade hade där lagts i en massgrav. Stängsling och insådd av betesmarkerna gjordes 1995 och 1996 samtidigt som gångstigar ställdes i ordning. Vid den stora dammen anlades ett område med fasta bord och bänkar och en grillplats med vindskydd. En del av schaktmassorna lades upp till en central utsiktspunkt intill.

Invigning av natur- och rekreationsområdet

Invigningen av området som natur- och rekreationsområde ägde rum den 30 maj 1997 när det mesta av åtgärderna i området avklarats. Det skedde i ett strålande vackert försommarväder. Parkchefen och kommunekologen informerade om området och de genomförda åtgärderna och en ansvarig politiker, Solveig Ekström-Persson planterade en rugge gul svärdsilja i dammen och hälsade därmed all-

mänheten välkommen att ta del av områdets natur och resurserna för rörligt friluftsliv. En skolklass sjöng sommarsånger och släppte grodyngel i vattnet. Under invigningsakten seglade en glada och en brun kärnhök över de församlade och när undertecknad höll sitt anförande svepte en svan över mitt huvud och gjorde en perfekt landning i dammen med vattnet forsande kring svanfötterna. Vid invigningen hade redan de första djuren hunnit släppas i de nystängslade hagarna. Grillplatsen kom till användning när det där serverades grillad korv och kaffe med bulle. Guidning i området för intresserade vidtog efter ceremonierna.

Naturreservat 2014

Kommunen har alltsedan området färdigställt och invigts för sitt ändamål arbetat för att öka dess värde ytterligare. Ett mål har varit

att skydda området som naturreservat för att säkra användningen för framtiden i enlighet med intensionerna som en resurs för naturvärden och det rörliga friluftslivet. Detta mål uppnåddes då Naturreservatet Nöbbelövs mosse och Vallkärra mader beslutades av kommunen den 27 mars 2014 och invigdes den 11 juni. Karin Svensson-Smith (mp) invigningstalade vid informationstavlan nedanför Gunnesbogården och spikade också upp den första officiella utmärkningen av reservatet på tavlan. Flera av dem som ansvarat för de olika delarna av arbetet med reservatet var där. Vid rastplatsen fanns både nuvarande kommunekologen Cecilia Backe och de tidigare Paul-Erik Jönsson och undertecknad på plats för att informera och svara på frågor om fåglar, naturvård, växter och kulurhistoria. Fiskeexperter Anders Eklöv berättade om livet i mossens

vatten. Det bjöds på grillad korv och fika med bröd vid grillen och Ivar Sjögrens trio bjöd på spel och vissång.

Till beslutet om naturreservatet fastställdes även en skötselplan med föreskrifter om hur området skall skötas. Reservatet har indelats i 19 olika områden med föreskrifter i kategorierna jordbruksmark (betesmarkerna), trädbärande mark, våtmarker, dammar och diken samt hävd av övrig mark. Ett övergripande mål är att bevara och utveckla området som betes- och våtmark. Betseshävden är naturvårdsinriktad, bl. a. får gödselmedel och bekämpningsmedel inte användas. Den preliminära avgränsningen av reservatet har i det färdiga beslutet och skötselplanen justerats något. Vissa delar av Vallkärra mader har inte kunnat tas med. Ytterligare en damm har tillkommit i den västra delen av Vallkärra ma-

Karin Svensson Smith och Cecilia Backe vid invigningen av reservatet 2014-06-11.

der–Barnahölsdammen. Den stora nygrävda dammen vid rastplatsen har döpts till Englesons damm. Våtmarken nedströms den stora dammen har utökats till ytan och tillförts mer vatten från Vallkärrabäcken genom ett nytt bräddflöde från Vallkärrabäcken.

Flora och vegetation

Den inressantaste delen av mossen ur flora- och vegetationssynpunkt är den s.k. Gunnesboängen, som är belägen strax nedanför Gunnesbo gård, numera 4H-gård. Vegetationen har utvecklats under lång tids betespåverkan eftersom marken av olika skäl aldrig varit upplöjd. Därför har det här etablerats en för trakten ovanligt rik flora med arter som ängsnycklar, majnycklar, darrgräs, vårbrodd, ängsmyskgräs, vildlin, mandelblom, rödkämpar, kärrvial och slätterblomma. Den rikaste delen har inhägnats särskilt för att skyddas mot bete innan den årliga slättern i juli månad. Man räknar med att den intressanta floran till viss del skall kunna spridas till omgivningen med dess nyetablerade insädda gräsflora.

Strax väster om Torvgraven och rastplatsen finns ett område som inte heller varit uppodlat med arter som ängsbräsa, majsmörblomma, ängsvårlök, darrgräs, slankstarr och plattstarr. Där kan det också vara aktuellt med slätter liksom i ett mindre kärrområde med rörligt grundvatten sydost om oxidationsdammen där man kan finna blåtåg, kabbleka, småvänderot, gökblomster och ibland ängsnycklar. I de nyetablerade betesmarkerna kan man efter några år se invandring av arter från den ursprungliga ängsvegetationen i mossen som t.ex. mandelblom, ängsbräsa, vårbrodd och knippfryle.

De områden som betesdjuren inte når får en högvuxen vegetation. Den måste röjas manuellt och i vissa fall brännas. Etablerad busk- och trädvegetation måste begränsas för att inte ta överhanden. Vegetationen i den största och våtaste våtmarken samt i och vid dammarna

ska skötas i första hand för att gynna fågellivet. Där är vegetationen högvuxen med vass, starr och kavelkun omväxlande med betade ytor med lågvuxen ört/gräsvegetation och öppet vatten.

Fågellivet

I de blöta betesmarkerna har de genomförda åtgärderna berikat fågellivet. Här trivs och häckar ånder av flera olika arter, sothöns, rörhöns, tofsvipa, rödbena, gråhakedopping och knölsvan. Allt fler flyttande fågelarter har upptäckt mossen som en bra övernattnings- och rastplats. Dit hör brushane, grönbena, drillsnäppa, häger och tranor samt stora mängder gäss och ånder. Mossen har, åtminstone förr, varit ett säkert ställe för observationer av häckande kärnsångare och gräshoppsångare samt någon gång kornknarr. Gulärta, sävsparv, näktergal, buskskvätta och stenskvätta är vanliga i mossen. Brun kärnhök har gjort häckningsförsök men häckar troligen i närheten. Vattenrall fanns förr i torvgraven. Tornfalk ses ofta jaga över ängsmarkerna och har vissa år häckat invid Gunnesbogården.

I det centrala stora våtmarksområdet råder tillträdesförbud 1 mars – 30 november till skydd särskilt för fågellivet. Det finns inga stättor eller genomgångar till våtmarken, men till övriga inhägnade områden finns sådana. I mossen råder kopplingstvång för hundar som vistas i området. En hund som släpps lös kan förorsaka stor skada för häckande eller rastande fåglar.

Trädplanteringar

Två skogsdungar har planterats på ömse sidor av järnvägen i mossens norra del. I detta område har det tidigare skett utfyllnad med schaktmassor och de ursprungliga markförhållandena finns inte kvar där. Plantering har skett med arter som är naturliga för området.

Vid gallringar i dungarna eftersträvas en utveckling mot en nyskapad biotop liknande skånsk ädellövskog. Längs Vallkärrabäcken har pilar planterats på den södra sidan. Syftet är att skapa beskuggning som gynnar vissa fiskarter. Längs Nöbbelövsdiket öster om järnvägen centralt i mossen finns sedan gammalt pilar planterade. Dessa skall bibehållas och beskåras regelbundet.

Friluftslivet

Stigar och markvägar i området har iordningställt så att man kan passera in i området, söderifrån: 1) Markväg från Gunnesbo gård – informationstavla, P-plats. Söderifrån: 2) Markväg ca 500 m öster om 1 – informationstavla. Söderifrån: 3) Markväg längs järnvägens östra sida. Från öster: 4) Vallkärra by och Madvägen vid Oxidationsdammen – grillplats och informationstavla. Från norr: 5) Från Madvägen längs järnvägen till 3. Från

norr: 6) Vallkärra station invid Barnahölddammen. Ridande kan använda stigar och vägar från 2 till 6 och från 3 till 5. Det finns också möjligheter att rida och cykla på vägar runt hela reservatet.

Gående kan passera under järnvägen på en gångbro, som dock kan vara översvämmad vid högvatten. Det är intressant att använda den gångstig som leder runt våtmarken för att bl. a. studera fågellivet – gärna med kikare. En annan skådeplats är utsikten vid Prästängen/ rastplatsen och stigen vid Oxidationsdammen. Detta är bara exempel på hur en vandring på Nöbbelövs mosse kan se ut. Det går också bra att vilsamt utnyttja rastplatsen med grill, bord och bänkar vid Englessons damm/Prästängen eller vid Oxidationsdammen. Eller att slå sig ner på de fasta bänkar som finns utplacerade ned utsikt över markerna. Fritidsfiske med spö är tills vidare tillåtet i Englessons damm. Skyltar som informerar om förekommande fiskarter och annat liv i vattnet finns uppsatta vid Englessons damm och längs Vallkärrabäcken.

Utsikt från järnvägen västerut över områdets centrala del med betesmarker och våtmarken.

Vacker kartbok från Vallkärra-Torns hembygdsförening

Vallkärra-Torns Hembygdsförening bildades 1990. Föreningens namn vill markera att det huvudsakliga verksamhetsområdet är Vallkärraby och Vallkärratorns by i Vallkärra socken, men att intresset även omfattar hela f d Torns kommun.

Föreningen har 2014 givit ut en kartbok över de gamla socknarna i Torns kommun, d v s V Hoby, Hästad, Igelösa, Odarslöv, Stångby, Vallkärra och Nöbbelöv. Det är de socknar som enligt den nya namngivningen av distrikt kan komma att heta Lund Torn i folkbokföringen.

Kartboken innehåller ett urval kartor från lantmäteriets kartsamlingar, som även finns tillgängliga på lantmäteriets hemsida under www.lantmateriet.se/historiskakartor. Här finns vackra handritade kartor från bl a storskiftet i senare halvan av 1700-talet, kartor över enskiftet i början av 1800-talet, Skånska Rekognoseringskartan 1812, Generalstabskartan 1865 m fl. Beskrivningarna till kartorna är inte medtagna, men finns att läsa på hemsidan. Ett undantag utgör dock beskrivningarna till den Häradsekonomiska kartan från 1913, då dessa inte finns tillgängliga på internet. Den Häradsekonomiska kartan (eller ibland Den gamla ekonomiska kartan) är en enastående informationskälla om förhållandena i början av 1900-talet om vägar, gårdar och ägoslagsindelningar mm. Kartan ger en bild av det landskap som det moderna, stads-, industri- och infrastrukturlandskapet utvecklats i. Delar av detta gamla landskap är ett kulturarv att slå vakt om.

AB SYDMEK CREATIVE SECURITY

**Inbrottsförebyggande åtgärder,
Inbrottskydd**

**Miljösäker & stöldsäker
lagring av dieselolja.**

**Lantmästare Hans-William Jöngard
046-55066, 0708-155315**

Våra socknar blir distrikt i folkbokföringen

En utredning om nya distriktsnamn har varit ute för samråd med bl a Sveriges Hembygdsförbund. Distrikten ersätter från 2016 den gamla församlingsindelningen i folkbokföringen. Det har dock inte varit möjligt att föreslå någon ändrad distriktsindelning än den som var gällande vid millennieskiftet 1900/2000. Torna Härads Hembygdsförening har yttrat sig över några benämningar på distrikt, och de framförda synpunkterna har framhållits i remissvaret. Hur lantmäteriet, som har ansvaret för namnen, kommer att hantera detta finns ännu inget besked om.

I samband med beredningen av detta viktiga ärende har det framhållits att det är mycket angeläget att det görs en tolkningsnyckel/omvandlingstabell mellan de nya distriktsnamnen och de gamla socken/församlingsnamnen. Detta inte minst för att öka spårbarheten och underlätta allt framtida forskningsarbete, bl a för släktforskare och andra historiskt intresserade. Det ska således vara möjligt att se vilka gamla socknar som bildat det nya distriktet. Sockennamnen, ofta hävdvunna, har ett stort kulturhistorisk värde och bör således så långt möjligt bevaras.

Fakta

Socknarna är föregångare till dagens kommuner. "Socken" har använts som begrepp för kyrkoförsamlingar ända sedan 1100-talet. Socknen hade en sockenkyrka och styrdes av en sockenstämma.

På 1500-talet infördes begreppet jordebokssocken (senare jordregistersocken) som enhet för fastighetsregistrering.

1862 genomfördes en kommunreform i Sverige. Då avskaffades kyrkssocknarna, som i princip var desamma som församlingarna. I stället för sockenstämman infördes kommunfullmäktige och kyrkofullmäktige som beslutande organ. Socknen som begrepp levde dock kvar i fastighetssammanhang ända till det nya digitala fastighetsregistret infördes mellan 1975–1995. 1952 och 1971 genomfördes kommunreformer som flyttade gränserna då flera kommuner slogs samman.

När kyrkan skildes från staten år 2000 började en diskussion om att folkbokföringen skulle baseras på kommuntillhörighet, och 2013 beslutade riksdagen om en sådan ändring. Samtidigt infördes en distriktsindelning. Denna baserade sig på församlingarna som enheter, och därmed också på de gamla socknarna. I riksdagsbeslutet står:

"Det är ändå viktigt att bevara den gamla indelningen i församlingar av kulturella och historiska skäl. Den gamla indelningen är också intressant med tanke på statistik och forskning."

Citerat ur Bygd och Natur 4/2014

Anders Larsson

Litteratur till salu

Föreningen har en del litteratur till salu. Förteckning över tillgängliga titlar och pris kan fås på begäran om du vänder dig direkt till ordföranden.

Vårutfärden till Ebbamåla bruk och Karlshamns museum

text och foto: Anders Widell/Lund

Den 19 april var det så dags igen med en ny utfärd med hembygdsföreningen – denna gång till Ebbamåla Bruk vid Mörrumsån och Karlshamns museum. Resan företogs i en hyrd buss med 15 deltagare. Två av resenärerna skildrar nedan sina personliga intryck från resan

Ebbamåla bruk

Dagen kom med tät vårdimma men den lilla bussen letade sig fram till oss anmälda i Lund och omnejd och vi startade färden mot nordost. Dimman lättade och det blev en fin dag efterhand. Vi åkte mot Jämshög och Olofström och därifrån på skrådden till Ebbamåla bruk i den blekingska skogsbygden dit vi kom vid 10.30-tiden. Bruket låg vackert på en slänt ner mot Mörrumsån. Innehavaren och eldsjälens bakom brukets återfödelse, Anders Randver, tog emot i tidsenlig skärmmössa efter att bussen lirkat sig ned på den lilla parkeringen vid de gamla tegelbyggnaderna. Gamla gjutjärnsobjekt låg utspridda på gårdsplanen, svånghjul, traverser och en stor rostig turbin. Den sistnämnda gav nog förklaringen till varför vi var där vi var – vid den brusande, snabbflytande Mörrumsån, en naturens kraftkälla.

Vi började med förmiddagsfika i den fina cafeterian som tidigare varit bruksarbetarnas matsal. Här fanns på hyllor och väggar många fiskeattiraljer eftersom Mörrumsån också är ett populärt och världsberömt vattendrag för laxfiske.

Från solljuset bjöds vi in i en samlingslokal – det gamla renseriet – för en introduktion av ägaren till brukets bakgrund, uppbyggnad och verksamhet. Renseriet låg vägg i vägg med gjuteriet och där rensades gjutgodset från kvarbliven gjutsand, skägg och annat som inte skulle tillhöra slutprodukten.

Ägarens berättelse var följande: Ca 1870 utvandrade en August Sandberg till Amerika

där han fick anställning i ett gjuteri. Efter nästan tio år hade han lärt så mycket att han beslöt starta eget, men då i det Gamla Landet och kosan ställdes då till byn Ebbemåla vid Mörrumsån där det fanns vattenkraft. Han hade åkt till Amerika ensam med sina ägodelar i en enkel kista, men kom nu hem med svenskfödd hustru, Johanna, två ståtliga Amerikakoffertar och sin kunskap och entreprenörsanda, en återvändande Karl-Oskar. De skapade 1886 ett litet familjeföretag som efterhand sysselsatte några dussin arbetare vilka tillverkade vagnsnav i järn till trähjul (som smordes med mosade skogssniglar eftersom köpefett var för dyrt), hjul, lager och andra eftertraktade delar i den växande industrialismens Sverige. Viktiga egenkonstruerade produkter var bl a en träullshyvel och maskindelar till den framväxande stärkelseindustrin. Företaget växte till trots att August Sandberg dog redan 1900. Man byggde fler byggnader, bland annat den stora gjuterihall som finns idag och där kan man läsa årtalet 1901 med inmurade gulvita tegelstenar på sydgaveln. Självförtroendet var nog gott – man kostade på sig vackra tegeldekorationer i murväggarna. Några stenkast bort hade August omkring 1880 byggt en mycket Amerika-inspirerad villa med liggande panel, torn och allt. En liten bruksort uppstod helt enkelt där det tidigare varit lantbruk. 1927 tillkom en ny maskinverkstad och ett vattenkraftverk (som fortfarande är i drift).

Från 1950 talet kom bruket i allt mindre användning och 1966 stängdes den ursprungliga anläggningen i Ebbamåla och anlägg-

Anders Randver i tidsenlig gjutarkeps visar dåtidens moderna maskiner i den mekaniska verkstaden.

ningen gick in i en Törnrosasömn. Samtidigt upphörde även själva företaget som så många andra företag som hade lyft Sverige in i den moderna tiden.

Anders Randver och hans fru inköpte år 1993 det gamla bruksområdet vid ån för att använda som lager eller för att riva och bygga nytt. Men så vände historien – gamla bruksanställda tittade in och ville se de stängda lokalerna med sin orörda skatt av gamla maskiner från en svunnen värld från industrialismens barndom. Så blev det 180 graders kursändring – ägaren beslutade sig helt djävt att skapa ett familjeföretag kring bruket och restaurera det till ett industrimuseum. En omfattande takreparation krävdes liksom att man murade om vittrade tegelpartier, som sprängts av inträng-

ande vatten och frost. Det mesta bekostade familjen själv men det kom även bidrag och man kunde öppna för allmänheten. Bruket byggnadsminnesförklarades och redan år 1997 fick man en fin utmärkelse som Industrimuseum.

Efter denna inledning blev det så dags för en rundvandring i de gamla industrilokalerna. Lite förvånade fördes vi först till en snickeriverkstad – i detta gamla metallgjuteri. Varför detta? Jo, all gjutning skedde i gjutsand i vilken trämodeller pressats ner för att skapa en form i sanden. Träet är ju lätt att bearbeta och forma till allsköns modeller, hjul, nav, travershållare. Så därför fanns en modellverkstad för skickliga snickare, vilket inte minst den stora mängden snickarverktyg

En gjutform (kokill) redo för smältan. Till ett växelkugghjul som behandlats i en kugghjulshyvel, som krävde många olika hjälpverktyg.

vittnade om. Kraften till svarvar och andra maskiner kom via ett remskivesystem i taket – sådana anses numera för farliga för yrkesarbetare.

Från modellverkstaden kom vi in i den stora gjuterihallen där den svarta, lätt fuktiga gjuterisanden låg mitt på golvet, med smältugnar i fonden och många gjutalster från skilda epoker utspridda i hallen, skärvor av frusen tid: sättugnsplattor, hjul, lager. Själva gjutningen skedde i metalltråg (s.k. flaskor) som fylldes med gjutsand i vilken trämodellen skapat hålligheten för den rinnande metallen. Metallen fylldes på via kanaler. För den hågade kunde ägaren förtälja att under sommaren hålls på bruket s.k. Järnnätter när man i hallen återupplivar de gamla gjuteritraditionerna inför publik.

Så var det dags för de mera maskinella delarna, maskinverkstäderna, de som sovit så länge. Efter en titt in i ett mindre rum med en imponerad mångfjädrad remdriven stansmaskin var det dags för huvudattraktionen, den stora verkstaden. En lång rad ålderdomliga maskiner som fräsar, hyvlar och borrar stod på rader, alla förbundna uppåt till ett jättelikt remskivesystem. Vi passerade ganska snabbt bort till bortre änden där en stor gammal elmotor av fabrikat ASEA stod uppställd med en grov rem upp till taket, till ett stort mästarhjul på en lagrad axel löpande genom hela verkstaden. Så kom miraklet, ägaren blåste i en vis-

selpipa och slog på en kraftig elströmbrytare som kopplade in det egna kraftverket utanför, där en lampa ständigt skulle lysa som visade att det var igång. Direkt surrade den stora likströmsmotorn igång och roterade många varv med sitt lilla hjul för varje varv på det stora

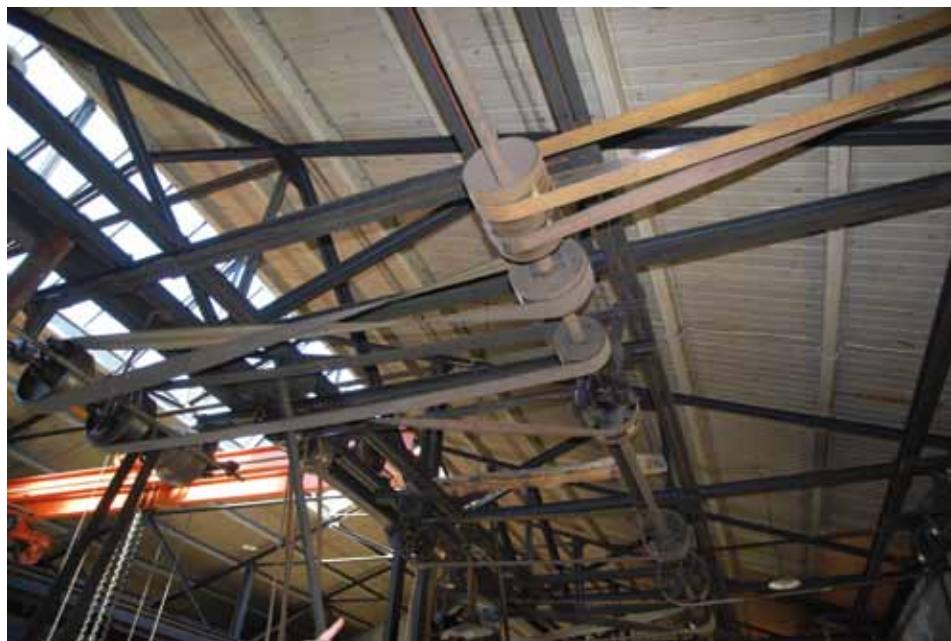
Anders Randver berättar i gjuteriet initierat om gjutformning, gjutsand och gjutningsprocessen.

hjulet i taket – allt sattes i rörelse, remmar och andra axlar snurrade. Varje verkstadsmaskin hade egen försörjning, ofta med två remmar, en för framåt, en annan för reversering och allt bullrade, öronbedövande. Och här sattes tankarna i rörelse. Som pojke på 1950-talet älskade jag en serietidningsepisod där Musse Pigg och Långben kommer till en övergiven fabrik i öknen. Den klumpige Långben stöter till ett handtag, fabriken lever upp och producerar helt automatiskt en enda bil, av T-Ford typ, en ytterst märkvärdig bil med egen vilja, som ger sig ut för att hämnas på den fabrikkör som ursprungligen drevit den lilla övergivna fabriken i konkurs. Därför såg jag mig noga omkring i hallen på Ebbamåla bruk, så jag inte skulle upprepa Långbens fadäs. Det hoppade inte fram någon egensinnig T-Ford ur maskinerna, det mest snarlika var en Volvo Duett från min barndom som redan stod på verkstadsgolvet när vi kom. – Och så var jag tillbaka i verkligheten och nutid, bland urgamla maskiner,

koniska kugghjul, egendomliga skiftnycklar, rusande remmar och ett öronbedövande larm. Den stora kugghjulshyveln från Scania var imponerande tillika en unik verkstadsmaskin. Ebbamåla bruk tillverkade från 1927 till in på 1960-talet många pressverktyg för Volvo och bilindustrin i Olofström. Underbart besök för en teknikfantast.

Efter detta mäktiga besök tumlade vi utomhus till solen i den spirande våren, ut mot Mörrumsån med sina fördämningar, sina plankklädda bäckfåror, sitt lilla kraftverk, sina röda hus och med den gamla järnvägsbanvalven på andra sidan ån. Här avnjöts ett sista föredrag av ägaren. Det hela blev ett strålande minne för oss alla och ett incitament till att uppmana andra att åka dit.

P.S. Den som vill se ytterligare bilder eller två halvminutfilmer från verkstadshallen med maskinerna igång ombeds kontakta författaren (Anders.Widell@med.lu.se) för nerladdning från dropbox via internet.

Ett komplicerat remsystem i taket drev maskinerna med el från det egna kraftverket i Mörrumsån.

Besök hos Alice Tegnér

text och foto: Kaj Wirenbook

En ganska fin lördag i mitten av april gick hembygdsföreningens vårutflykt till Blekinge. Huvudmålet var Ebbamåla bruk vilket drivs av ett par bekanta till mig, före detta veberödsborna Anders och Anna-Karin Randver. Eftersom jag yrkesmässigt valde musikens underbara värld och har med mina barnkörer och skolklasser sjungit många av Alice Tegnér's odödliga sånger var det naturligt att det blev ett besök på Karlshamns museum där ett rum inretts med Alice Tegnér's inventarier. Museet är vanligtvis inte öppet så här tidigt på året men snällt nog låste personal upp för oss till ett museum som vi behövt en hel dag på.

I Alice Tegnér's rummet stod möbler och inventarier uppställda, vishäften, skiv-omslag, tidningsartiklar och allt man kan tänka sig finna efter vismamman. Alice föddes 1864 i Karlshamn och skulle alltså ha fyllt 150 år vid

vårt besök. Hon var född Sandström, genomgick Högre lärarinneseminariet i Stockholm, studerade musik (piano) och komposition. Åren 1892–1906 var hon musiklärare och organist i Djursholm. Under den tiden kom de flesta barnvisorna till. Hon ville att barn och ungdom skulle fostras i idealisk och nationell anda och såg musiken som det främsta hjälpmedlet i deras karaktärsdanning. En av sängsamlingarna heter *Sjung med oss mamma*.

Av de mest kända visorna finner vi: Betlehems stjärna, Borgmästar Munthe, Blåsippan, Bä, bä, vita lamm, Ekorn satt i granen, Lasse liten, Litet bo jag sätta vill, Mors lilla Olle, När Lillan kom till jorden, Sockerbagaren, Tre pepparkaks-gubbar, Ute blåser sommarvind och Videvisan. Alice Tegnér komponerade även körverk och stod för några piano- och violin-kompositioner. Hon avled 1943.

**Erfarenhet
Kunskap
Kontaktnät
Ambition**

Skånegårdar AB

Bredgatan 25, 222 21 Lund

Lund vxl 046 -19 04 40
Jönköping tel 036-30 76 80

SKÅNEGÅRDAR AB

LANTEGENDOMAR: FÖRMEDLING, RÅDGIVNING, VÄRDERING

www.skanegardar.se

Dalby Stenkross (idag Sydsten)

En kort historik av den enda kvarvarande stenkrossen i Dalby

text: Hans Hylén

Utdrag från meddelande 23 i S:t Nicolai Gilles skriftserie (2013)

Av en skrift tryckt år 1893 framgår det att ”tegelbruksegaren Anders Svensson i Lomma med stora kostnader anlagt en makadamfabrik afsedd at lemna material för underhåll av vägarne i trakten och möjligen för försäljning till städerna, derest varan kan bära frakten”.

Det första fastighetsförväret gjordes 1893 då Anders Svensson fick lagfart på del av Bonderup nr 4 samt gatehuset nr 25 Önnelöv, sammanlagt cirka 15 tunnland för 7 000 kronor.

En anledning till krossens geografiska placering var de pågående järnvägsbyggena. Tidigare var det hästdragna fordon som gällde för landtransporter. Järnvägarna förändrade med en gång detta och nya möjligheter yppades att transportera tungt gods.

Järnvägslinjen Malmö – Dalby öppnades för trafik i december 1892. Byggandet av banans fortsatta sträckning bedrevs så snabbt att delen Dalby – Tomelilla kunde invigas i september 1893.

I den första anläggningen ingick en stenkross av engelsk tillverkning. Drivkraften utgjordes av en ångmaskin med liggande ångpanna, senare utbytt mot en lokomobil, en flyttbar ångmaskin. Drivmedlet var stenkol.

Någon egentlig stenbrytning förekom ej till en början. Stenen hämtades istället från de talrika stengårdsgårdarna och bestod således mest av hård, svårkrossad ”gråsten” från istidens morängrus. Stenarna lastades på en släde kallad asa och drogs fram till krossen med hjälp av hästar. Innan krossningen fick större stenar fläckas med en slägga till lämpliga bitar för krossöppningen.

I en reklamskrift från 1893 om Malmö – Tomelilla järnväg har Anders Svensson fått

med en annons som framhäver stenens förträfflighet.

Verksamheten var mycket beroende av väderleken och i en gammal driftsjournal från 1895–1897 förekommer ofta noteringar som ”regn” eller ”regn halva dagen”.

Det hårda stenmaterialet slet hårt på krossänderna av gjutjärn, och med korta intervaller förekommer noteringen ”satt i nya tänder i krossen”. Produktionen var i början ganska liten. Möjligheten till utlastning förbättrades och mot slutet av perioden torde årstillverkningen ha legat på några tusental ton.

År 1898 låg driften så gott som stilla av flera orsaker. Troligen var tillgången på lös sten på upphållningen, kanske krävde Anders Svenssons tegeltillverkning mer tid. Eller fann han det pris han erbjöds för krossen alltför lockande.

År 1899 sålde Anders Svensson alla sina fastigheter med byggnader, krossanläggning

Dalbys maskinslagna GRÅSTENSSKÄRF (rekommenderas som det bästa väglagningsämne).

och inventarier för 35 000 kronor, varav 20 000 kronor avsåg fastigheterna. Köpare var entreprenören Jöns Persson Klein från Gentofte i Danmark.

Nu påbörjades brytning av sten ur egentliga stenbrott och det västra brottet, numera igenfyllt, startades. Även ett brott i nordöst öppnades. Detta var beläget på den plats som långt senare omvandlades till badsjö kallat Si-porexbadet.

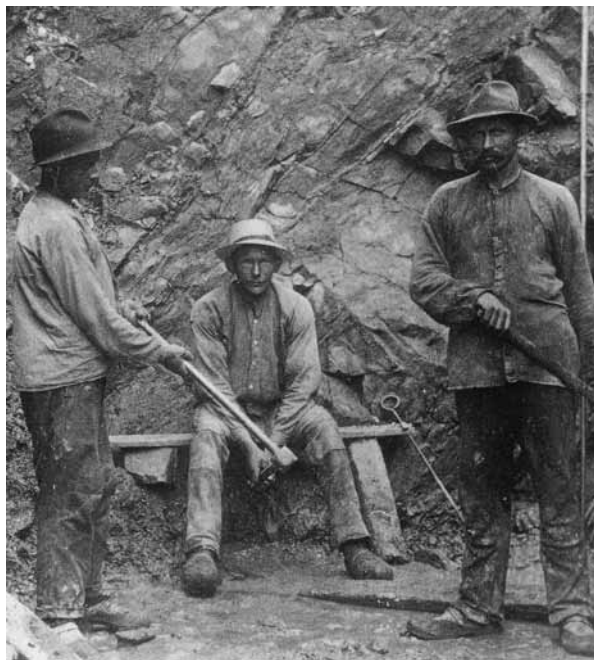
Jöns Persson Klein fortsatte med utbyggnad av krossanläggningen. Östra krossen uppfördes 1904 och försågs med en stenkross "Svedala nr 3" och en sorteringsanläggning med rundsorterare. I brottet lastades stenen med grep på tippkärror. Dessa gick på en lätt flyttbar smalspårig järnväg s.k. decauville-räls, drogs upp till krossöppningen med ett linspel och tippades sedan direkt över krosskäftarna. Hela anläggningen drevs av en lokomobil via remmar och transmissionsaxlar.

År 1911 anskaffades en luftkompressor och två stycken bergborrmaskiner. Dessa nymodigheter underlättade sprängningsarbetena i stenbrottet väsentligt. Tidigare hade tre man helt manuellt gjort borrhålen: två slog växelvis med slägga på borret medan en tredje vred runt det under vattenbegjutning. Borret åt sig på så vis långsamt ner i berget.

Verksamheten övertogs 1914 av det nybildade bolaget Dalby Stenkross AB under ledning av häradshövdingen Ernst Wehtje, VD för Skånska Cement AB i Malmö.

1914–1926 Ägare: Dalby Stenkross Driftschef Poul Bechgaard

Samma månad utfärdade köparen och ett antal andra personer, som kallades "konsortiet" en teckningslista för bildande av ett bolag med

Borrare i aktion ca 1920.

uppgift att bearbeta stenbrott och utöva annan liknande verksamhet.

Enligt stiftelseurkunden skulle aktiekapitalet vara minst 100 000 och högst 300 000 kronor. 110 aktier utbjöds och tecknades av stiftarna, varav 15 stycken tilldelades härads-hövding Ernst Wehtje.

Vid försäljningen upprättades även ett kontrakt, där Jöns Persson Klein i egenskap av generalagent, gavs ensamrätt att sköta företagens affärer i Danmark. Detta kontrakt sades upp redan den 1 februari 1915 av okänd anledning.

Civilingenjör P Bechgaard (född 1882) fortsatte som driftschef för stenkrossen. En transformatorbyggnad uppfördes och kontrakt tecknades med AB Dalby Elektricitetsverk om leverans av elektrisk ström. Det första abonnemanget gällde 20 kW, som levererades i form av högspänd ström på 19 kvolt till ett pris av 4 öre/kWh och med rätt att efterhand öka uttaget.

Järnvägen upptogs om höstarna av omfattande transporter av betor till sockerbruken, vilket gav en besvärande vagnsbrist. Dalby Stenkross klagade vid ett tillfälle över tilldelningen av vagnar. Trafikchefen vid Malmö-Simrishamns Järnvägar (MSJ) svarade i november 1914 i en amper skrivelse och undanbad sig sådana otillbörliga tongångar samtidigt som han påpekade att *MSJ icke utslutande är till för Dalby Stenkross och ej heller kommer att dirigeras därifrån*.

Under 1918 förvärvade bolaget aktiemajoriteten i Dagshögs-krossen på Bjärehalvön. Krossen, belägen strax söder om Torekov, var en så kallad sjökross, där man kunde lasta stenen direkt i små skutor. Sträckan mellan Torekov till Köpenhamn var betydligt längre än mellan Malmö och Köpenhamn, men då frakten på järnväg besparades, kunde sten ändå levereras till förmånliga priser till Tuborgs hamn. Vägförbindelserna till krossen var dåliga och därför blev den så småningom nerlagd. På området finns ett kulturminnesmärke i form av en stor gravhög (Skånes största) från

vikingatiden. Marken skänktes långt senare till Kungliga Vitterhets- och Vetenskapsakademien. Preses i Akademien framförde sitt tack vid det påföljande årsmötet på följande sätt: *Förhållandet till den skånska stenindustrin är gott.*

I slutet av 1910-talet var marknaden i Sverige vikande, medan utsikterna i Danmark bedömdes vara mera gynnsamma. Från de båda krossarna i Dalby och Björnstorp (inköpt 1917) såldes 83 000 ton under 1918 varav 44 000 ton till ett genomsnittspris av 4:19 per ton i Sverige och resterande kvantitet gav 4:24 per ton i Danmark.

Poul Bechgaard slutade 1926 som driftschef. Han efterträddes av disponent Herved Linse, tidigare anställd inom Skånska Cementgjuteriet (idag Skanska).

1927–1957

Disponent Herved Linse

Ett av Herved Linses första projekt var anläggande av två stycken bergfickor, dit stenen kunde forslas med tippkärror längs körbryggor. Mellan fickorna uppsattes en kraftig kran med gripskopa, som kunde lasta upp materialet och svänga ut och släppa ner lasten i järnvägsvagnarna.

Västra krossen fick ny sorterare och en silo tillbyggdes. Den gamla körvägen var avsedd för hästskjutsar. Nu börjar lastbilarna öka i antal, varför en större våg anskaffades.

Vid östra krossen byggdes även en s.k. ”hundbana” för lastning. Denna finurliga anordning kan i korthet beskrivas som en slags behållare, öppen upptill, med två hjul som löpte på en räls. Rälsen gick i en kulvert av betong ner till bottnen av en bergficka. Väl därnere öppnades en lucka i kulvertaket, så att ”hunden” fylldes med makadam, för att sedan dragas upp med ett linspel. Övre delen av rälsen slutade i en båge, böjd fram över järnvägs-vagnen. När ”hunden” nått toppen av rälsbanan vändes öppningen nedåt och materialet rann ner i vagnen.

Denna anordning innebar en kostnadsbesparande förbättring och förenkling av lastningsproceduren och var i drift ända tills dagens hjullastare gjorde entré.

Grundmuren till silon uppfördes 1932, delvis av mursten av egen tillverkning. Bakom muren fanns siloutrymme för fin makadam, som via rännor kunde lastas i järnvägsvagnarna.

De första egna lastbilarna anskaffades 1928. Den första var av tyska fabrikatet Faun och nummer två en svensk Scania Vabis. Lastbilsparken växte snabbt med allt större fordon efterhand. 1938 byggdes kontor med bottenvåningen utformad som garage för lastbilarna.

Under andra världskriget exporterades sten till Tyskland. Lossningshamnar var östra delen av tyska Östersjökusten. Stora mängder grovmakadam behövdes för vägar och flygfält inför det planerade anfallet på Ryssland. Senare byggdes bl. a. den stora experimentstatio-

nen för långdistansraketer i Peenemünde på Rügen och vem vet, kanske döljer sig sten från Dalby bland ruinerna av kommandobunkern i Rastenburg.

År 1945 inköptes den första grävmaskinen för lastning i brottet, fabrikat Åsbrink. I början lastades stenen i de spårbundna tippkärorna. Snart ersattes dessa av truckar byggda på gamla lastbilschassier. Lastflaket var ersatt med en stor plåtkass, upphängd i en tippaxel och fasthållen av en låsspärr. Kassen var så väl avbalanserad att när trucken backade in vid krossens inmatningsficka och låsspärren lossnades, tippade kassen automatiskt. När stenen runnit av svängde kassen lika automatiskt tillbaka i sitt utgångsläge. Senare kom större truckar av typ som användes i gruvorna. Handlastningens tid var förbi.

1946 anskaffades en bergbormaskin av självroterande typ. Påföljande år ombyggdes

Utlastning av makadam med ca 15 hästskjutsar och två lastbilar. Bilden är från början på 1920-talet och från krossen i Hardeberga. Bild från Dalby saknas.

den östra krossanläggningen helt med en förkross placerad i brottet, varifrån transportband förde materialet vidare till efterkrossning och slutligen upp ur brottet till en fördelningsstation, där vibrationsrikter och skaksåll delade upp stenen i olika fraktioner. De större fraktionerna gick till en nyuppförd grovsilo medan de mindre fördes till siktstationen och finsilon.

Vid denna tid tillkom också en distributionsanläggning för makadam i Malmö. En stor silobyggnad uppfördes vid Singelgatan nära Östervärns station. Ett särskilt bolag, Dalbyverken H Linse & Co, bildades för att administrera försäljningen i Malmö med omnejd. Ett stäckspår anlades för vagnarna, som var utrustade med botten tömning. De kördes in över en mottagningsficka, varifrån makadamen med transportband fördes upp i en silo. Den största vagn typen lastade drygt 30 ton. Under högsäsongen kom det dagligen två tågset från Dalby med upp till 15 vagnar per gång. På ett år kunde det bli det ca 15 000 vagnar eller ca 300 000 ton.

Leveranser via järnväg pågick till och med 1974 då SJ meddelade att vagnparken måste förnyas och att transportpriset följaktligen avsevärt skulle höjas. Den verkliga orsaken kan ha varit att SJ ej längre ville utföra dessa transporter och genom ”hot” om en avsevärd prishöjning komma ur åtagandet. Hotet ”lyckades” och transporter till Malmö fick i fortsättningen ske med lastbil. Idag hade beslutet kanske varit ett annat.

I början på 1950-talet togs beslut att bygga Sveriges första fyrfiliga väg, autostradan mellan Malmö och Lund. Arbetena påbörjades 1952 och vägen invigdes av prins Bertil den 8 september 1953. Den var 11 km lång och 22 meter bred med 15 viadukter och dessutom tre broar över olika vattendrag. Utöver själva motorvägen krävdes det 13 km sidovägar. Av tillgänglig statistik kan utläsas att utlastningen från Dalby under denna period ökade avsevärt. Uppskattningsvis kan 100–150 tusen ton stenmaterial ha levererats. Enligt Vägver-

kets väghistorik framgår det att just sträckan mellan Malmö och Lund var först i Sverige att beläggas med makadam. (Järnvägen mellan Malmö och Lund invigdes den 1 december 1856 av Oscar I, på hans namnsdag!)

Den 24 september 1955 anordnades en stor minnesfest för 175 inbjudna gäster på Norra Ugglarps restaurang i Björnstorp. Förutom medaljer och diplom fick trotjänarna kontanta gratifikationerna i proportion till antalet tjänsteår. Det utdelades sammanlagt 72 medaljer. Programmet upptog vidare premiärvisning av en nyinspelad film om bolagets verksamhet: ”Följ med till Dalby”. Slutligen samlades man till supé och kvällen avslutades med dans.

Här ett kort utdrag från Herved Linses tal till medaljörerna:

När man har en så tung produkt att arbeta med som sten, ligger en väsentlig del av kostnaden i upplastning och transport av bergmassan till krossen samt lagring och utlastning av färdig produkt. Som exempel skulle jag vilja nämna att på den tiden handlastning förekom i tippvagn, var en normalprestation 18 ton per man och dag dvs. 900 lyft om 20 kg. Nu behövs det 6 lyft av den stora grävmaskinen, vilket går på sex minuter. Upplastning av 30 ton från lager till järnvägsvagn var förr ett dagsverk för en man. Denna kvantitet rinner nu ut från silon på ca 1 minut. Ett dagligt extratåg om ca 1 000 ton hinner därför Lindgren lasta på 30–40 minuter.

Herved Linse avgick med ålderns rätt 1957 och efterträddes av civilingenjör Arne Wehtje, sonson till häradshövdingen Ernst F Wehtje, vilken deltog i bildandet av aktiebolaget 1914. Arne Wehtjes far, Ernst Wehtje, som titulerades doktor Wehtje, var från 1937 fram till 1969 styrelseordförande i samtliga familjebolag.

1957–1970

Under 1963 installerade en ny Svedala pen- delkross (1800×1400 mm) i en nybyggd för-

krossbyggnad och en mellansilo rymmande 1 000 ton. Under 1965 började man med 150 mm borrhål med ny bormaskin (Ingersoll-rand). Den nya maskinen var självförsörjande på luft. Tidigare hade man använt en central kompressoranläggning med luftledningar ut till bormaskinerna. Det medförde emellertid stora energiförluster genom de långa ledningarna.

Den nya borrhörtekniken (storrhål) medförde ny sprängteknik. Man övergick alltmer till sprängning med ”slurry”, ett relativt hanteringssäkert sprängämne som tillverkades i egen nybyggd anläggning.

Vid en studieresa 1965 till USA fick Arne Wehtje och disponent Boje Bojesson, som var driftsansvarig för verksamheten, lära sig att den billigaste krossningen man överhuvudtaget kunde åstadkomma var att, genom förfinad sprängteknik, slå sönder berget *före* krossningen. Den större kapaciteten medförde behov av en större grävmaskin (skopa 4,5 kbm). De äldre 20 tons truckarna utbyttes mot nya som lastade 35 ton, (*idag 65 ton*).

I början på 1960-talet gjordes stora förvärv av mark till Dalbykrossen så att denna till slut kom att omfatta hela området mellan själva krossen och Björnstorp i öster, Veberödsvägen i norr och Fädriftavägen i söder. Detta område, som mätt med dåtidens utvinning av sten,

skulle möjliggöra en brytning i minst 100 år framåt i tiden. I bolagets uppgörelse med Länsstyrelsen om täktillstånd ingick att Högebjär undantogs för att oinskränkt kunna bevaras. I markförvärven ingick en uppgörelse som kom att kallas för ”äpplekriget”. Det gällde köpet av Alnarpsprofessorn Fredrik Nilssons fruktodling även kallad Solberga. Här försökte Dalby kommun utöva sin förköpsrätt. Denna rätt skulle på den tiden garantera kommunerna mark för framtida utveckling för främst bostadsändamål. Upplösningen blev att kommunen fick köpa marken i Dalby som tillhört Dalby Granitindustri. Det är det området som idag kallas Pinnmöllan, där bl. a. Björkbacken ligger idag. Bolaget fick i gengäld slutföra köpet av Solberga. Härigenom skapades för stenkrossen ett avsevärt skyddsområde runt täkten på ca 200 hektar. Samtidigt fick kommunen rörelsefrihet för sin expansion österut.

Sveriges geologiska undersökning (SGU) och Naturvårdsverket har 1994 efter förslag av länsstyrelsen förklarat bergtäkten i Önneslöv för riksintresse enligt miljöbalken. Fyndigheten utgör det i särklass största kända produktionsområdet som förser den sydvästskånska regionen med ballastmaterial. Kvarvarande brytbar fyndighet har bedömts räcka i 75–100 år.

Upprop!

Redaktionskommittén för Tornabygden önskar publicera artiklar med bilder på hantverkare och industrier i Torna härad. I denna årgång inleds med stenindustrin. Alla tips är välkomna på vad som kan vara till intresse för medlemmarna. Hör av er så hjälps vi åt med material. Kontakta Gunilla, Kaj, Anders, Sven eller Nils.

Verksamhetsberättelse för år 2014

Allmän verksamhet

Föreningen är ansluten till Skånes hembygdsförbund och har deltagit i ett par kretsmöten som arrangerats. Föreningen är även medlem i Skånes Arkivförbund. Föreningens ordförande deltog i förbundets årsstämma i Sjöbo i juni. Föreningen är alltjämt andelsägare i Norra Uggjarps bygdegård.

Föreningens ekonomi är stabil. Medel finns reserverade för underhåll av Bonderups mölla och Hasslemölla. Ytterligare renoveringsåtgärder erfordras vid Hasslemölla av dammluckor, hissansordning och vattenränna.

Andud för reparation av en av utstickarna på Bonderups mölla har infordrats och jämförts med ett erbjudande från Bertil Håkansson att utan arbetskostnad genomföra reparationen. Under tiden har en alternativ lösning framkastats, varför någon reparation ännu inte genomförts. Möllan har genomgått kontinuerligt underhåll med målning och kittning av fönster på 1:a våningen, utbyte av brygga på norra sidan, reparation av stensättning på norra sidan samt algtvätt av hela möllan.

Arbetet med att bygga upp en ny hemsida under Hembygdsportalen har påbörjats under den nya webbadressen Tornahärad.se.

Antalet medlemmar var 31 december 2014 ca 262. Föreningen har också 6 hedersmedlemmar.

Funktionärer

Föreningens styrelse har under året utgjorts av Anders Larsson, ordförande, Hans-William Jön-gard, vice ordförande, Anna Lagergren, kassör och Kim Wikbrand sekreterare och webbmaster samt ledamöterna Gunilla Andersson, Nils Englesson, Sven Hellerström, Jan Lundin och Kaj Wirenbook.

Möllekommittén har bestått av Jan Lundin (sammankallande), Evert Andersson, Åke Nilsson, Sven Palm, Fredrik Wahlbom, Kim Wikbrand och Sara Wikbrand. Adjungerad har varit Bertil Håkansson.

Revisorer har varit Per Radby och Göran Jackson.

Valberedningen har utgjorts av Gunnel Nilsson, Birger Bengtsson och Bertil Håkansson.

Styrelsens sammanträden

Styrelsen har under året haft sex protokollförda sammanträden, samt en ortsombudsträff med besök i växthusen i Botaniska trädgården i Lund, där föreståndaren Marie Widén guidade.

Föreningens aktiviteter

Den 9 mars hölls årsmöte i Norra Ugglarps Bygdegård med ett drygt 35-tal medlemmar. Sammankomsten började med årsmötesförhandlingar och kaffe och därefter höll professor Urban Emanuelsson från Sveriges Lantbruksuniversitet ett föredrag på temat "Kulturlandskapet i Torna Härad och i Rumänien – en jämförelse".

Vårutflykten den 12 april gick med buss till industriminnet Ebbamåla bruk vid Mörrumsån utanför Olofström där ägaren guidade och föresådde verksamheten. Färden fortsatte därefter till Karlshamn för besök på Karlshamns museum med anledning av 150-årsminnet av Alice Tegnér's födelse. I utfärden deltog 16 medlemmar.

Mölledagen den 6 juli lockade som vanligt några hundra besökare. På en brusten utstickare i tornhuvu kunde möllan inte vridas, varför möllan inte var i drift. Mjöl till försäljning uteblev därför. Förutom att möllan visades var det friluftsgudstjänst med Björn Skärlund samt framträdande av kören Chorus in Diem och flöjtmusik av Angelica Andersson. Därutöver erbjöds grillad korv, loppis, utställning av lokala konsthantverk och design, traktorfärd och turer med häst och vagn samt ponnyridning.

En planerad höstutfärd i september fick ställas in på grund av bristande tid hos utfärdsledaren samt förmodat lågt deltagarantal genom många andra konkurrerande arrangemang.

Föreningens tidskrift

Tornabygden 2014, som var den 46 årgången, distribuerades till medlemmarna under februari månad 2014. Redaktör har varit Anders Larsson som biståtts av Gunilla Andersson.

Övrigt

Föreningen har yttrat sig till Skånes hembygdsförbund med anledning av namngivningen av distrikt enligt den nya Folkbokföringslagen. Kerstin Lundin och Sara Wikbrand har under sommaren tillåtits att ha Våffelcafé vid Bonderups mölla, vilket utfallit väl.

Styrelsen

ÅRSavgifTEN

Betala gärna årsavgiften via internetbanken eller via det bifogade inbetalningskortet.

Ange ditt medlemsnummer på talongen. Det finns högst upp i vänstra hörnet på adressetiketten.

Bankgiro 235-8133

Årsavgiften är 60 kr för ordinarie medlem och 20 kr för ytterligare familjemedlem.

Hedersledamöter:

Åke Asmundsson, Lund; Bengt Buregård, Munka-Ljungby; Tore Ekelin, Lund; Margit Larsson, Lund; Anna-Greta Axelsson, Torna Hällestad; Gösta Svensson, Dalby

Redaktion för TORNABYGDEN:

Gunilla Andersson, Nils Englesson, Anders Larsson, Kaj Wirenbook och Sven Hellerström, se omslagets insida

Kommittén för föreningens möllor:

Jan Lundin, (sammanställande) se omslagets insida

Evert Andersson, Bonderup 451, 247 94 Dalby. 046/201789

Sven Palm, Hässleberga 381, 247 99 Genarp. 040/441026

Åke Nilsson, Stationsbacken 11, 247 50 Dalby. 046/209042

Fredrik Wahlbom, Bonderups Prästgård 441, 247 94 Dalby. 046/200654

Kim Wikbrand, Bonderup 481, 247 94 Dalby. 046/200858

Sara Wikbrand, Bonderup 481, 247 94 Dalby. 046/200858

Adjungerad: Bertil Håkansson, Dalby

Ortsombud/Kontaktperson:

Bonderup och Gödelöv: Kerstin Lundin, Bonderup 431, 247 94 Dalby. 046/200907

Håstad: Ann-Mari Assarsson, Ädelstensk. 32, 226 51 Lund. 046/248133

Lund: Anders Larsson, se omslagets insida

Stävie: Marianne Radby, Muningatan 1, 244 65 Furulund. 046/738016

Södra Sandby: Nils Arne Andersson, Almbacken, 247 36 Södra Sandby. 046/51326

Torna Hällestad: Anna-Greta Axelsson, Bokeberg, 247 95 Torna Hällestad. 046/53010

Valkärra: Ingegerd Håkansson, Valkärra 181, Solvik, 225 91 Lund. 046/248481

Veberöd: Gunnel Nilsson, Vombvägen 13, 247 96 Veberöd. 046/84032

Vakanta: Bjällerup och St. Råby; Bjärred; Dalby; Everlöv; Hardeberga; Igelösa; Lackalänga; Odarslöv; Revinge; Stångby; Västra Hoby

Adressändring: om du flyttar, anmäl adressändring till Anna Lagergren

NY HEMSIDA

Föreningen har nu en ny hemsida. Titta där för information om aktiviteter, nyheter och annat spännande som händer.

www.Tornahärad.se

BONDERUPS MÖLLA